

Лесик-Бондарук О.О.

*Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки***ОБ'ЄМНО-ПРОСТОРОВЕ І ПЛАНУВАЛЬНЕ ВИРІШЕННЯ МУРОВАНИХ ХРАМОВИХ СПОРУД ВОЛИНІ XVII–XVIII СТ.**

УДК 726.5.03

Лесик-Бондарук О.О. Об'ємно-просторове і планувальне вирішення мурованих храмових споруд Волині XVII–XVIII ст. Волинь завжди була місцем, де активно розвивались та переплітались місцеві й західні архітектурні традиції. Саме на Волині з'явилося багато неповторних пам'яток, які увібрали у себе як простоту та камерність місцевих архітектурних традицій, так і помпезну та урочисту велич барокових храмів Італії та Польщі. Композиційне вирішення храму є тим чинником, який складає перше та яскраве враження глядача від споруди, змушує людину або зайти всередину, або піти геть. Тому значення об'ємно-просторового і планувального вирішення храмової споруди важко переоцінити. У даній статті автором зроблена спроба проаналізувати об'ємно-планувальні характеристики волинських храмів XVII–XVIII ст. та розроблено їх класифікацію.

Ключові слова: храмова споруда, церква, костюл, дзвіниця, об'ємно-просторова композиція, функціональне призначення, планувальне вирішення, неф, базиліка.

Лесик-Бондарук О.О. Объемно-пространственное и планировочное решение каменных церковных сооружений Волины XVII–XVIII вв. Волинь всегда была местом, где активно развивались и переплетались местные и западные архитектурные традиции. Именно на Волини появилось много неповторимых памятников, которые вобрали в себя простоту и камерность местных архитектурных традиций и помпезно-торжественное величие барочных костелов Италии и Польши. Композиционное решение храма является тем фактором, который составляет первое и яркое впечатление зрителя от сооружения, вынуждает человека или зайти внутрь, или уйти прочь. Поэтому значение объемно-пространственного и планировочного решения культового сооружения сложно переоценить. В статье автором сделана попытка проанализировать объемно-планировочные характеристики волинских храмов XVII–XVIII вв. и разработать их классификацию.

Ключевые слова: храмовое сооружение, церковь, костел, колокольня, объемно-пространственная композиция, функциональное назначение, планировочное решение, неф, базилика.

Lesyk-Bondaruk O.O. Construction and spacious planning solutions of Volyn stone temples of XVII–XVIII ct. Background. Volyn region has always been a place where both local and Western architectural traditions developed and mixed up. Many unique monuments appeared particularly in Volyn; these monuments have both simplicity and coziness of local architectural traditions, as well as pompous and solemn splendour of baroque temples of Italy and Poland. Temple's compositional solution is the factor that creates first impression of the building and makes a person either walk in or walk away. This is why construction and spacious planning solution of the temple is hard to overestimate. **Objectives.** The author in this article tries to analyse and tried to develop classification of spacious and planning characteristics of XVII–XVIII ct. Volyn temples. **Methods.** Complex analysis. **Results.** Construction and spacious planning solutions of Volyn stone temples of XVII–XVIII ct. have been analysed and developed. **Conclusions.** The received analysis is significant for modern architecture.

Keywords: temple, church, cathedral, bell tower, spacious composition, functional purpose, planning solution, nave, basilica.

Постановка проблеми. В історії українського сакрального зодчества можна чітко простежити тенденцію до композиційного виділення у системі міської забудови основної споруди у населеному пункті — храму. Оскільки церква, костюл чи монастир були візуальними домінантами, то неможливо було не приділити уваги їх зовнішньому вигляду, тобто питання об'ємно-просторового і планувального вирішення храмових споруд займало неабияке значення у формуванні обличчя не лише власне пам'ятки, а й цілого населеного пункту. Вигляд храму завжди мав пріоритет над довколишньою забудовою, фактично, дуже часто саме «під нього» розбудовували сусідні споруди та ансамблі. Композиційні характеристики мурованих православних волинських храмів тісно пов'язані з давніми традиціями церковного зодчества, саме в них проявляється шлях трансформації традиційного дерев'яного, так званого храму хатнього типу, до вишуканої та стриманої міської мурованої церкви, простежується розвиток барокових традицій будівництва костюлів на теренах Волині та поєднання місцевих об'ємно-просторових вирішень храмів із західними.

Об'ємно-просторове та планувальне вирішення храмових мурованих споруд Волині — одна з найбільш якісно цікавих характеристик досліджуваних пам'яток архітектури. Для волинського регіону було традиційним використання усталених простих композиційних вирішень церков. Мурована церква найчастіше будувалася в сільській місцевості, костюли мали більш монументальний характер та зводились переважно у містах. Композиційна різноманітність при індивідуальності кожної споруди має свої, специфічні принципи побудови. Але комплексного дослідження композиційно-планувальних характеристик мурованих храмів Волині з виявленням їх характерних особливостей, історичного підґрунтя та взаємозв'язку їх розвитку із сусідніми регіонами України та Польщі не проводилось.

Аналіз останніх досліджень. Проблема аналізу об'ємно-просторових і планувальних характеристик волинських храмів розглядається у працях М. Драгана, Г.Н. Логвина, Л.В. Прибегі,

І.Р. Могитича, Ю.П. Нельговського, П.Г. Юрченка, В.В. Чепелика та ін. [2; 6; 8; 5; 10; 1; 7; 9]. По кожному із храмів Волині XVII–XVIII ст. виконані обмірні креслення планів та розрізи.

При цьому необхідно констатувати, що практично жоден із мурованих храмів Волині XVII–XVIII ст. у первісному вигляді до наших днів не зберігся. Соціально-економічні, політичні фактори, плинність часу сприяли тому, що у спорудах проводились ремонти, реконструкції, перебудови та зміни релігійних конфесій, які сприяли певним архітектурно-мистецьким нашаруванням, доповненням. Зважаючи на це, пам'ятки храмової архітектури набули вигляду, який поєднується з історико-архітектурними та мистецькими традиціями XIX — початку XX ст., а також залежить від «діяльності» Російської імперії у царині українського дерев'яного зодчества, яка була спрямована на знищення місцевих традицій будівництва та нав'язування «московських» архітектурних зразків.

Мета статті — дослідити питання об'ємно-просторового і планувального вирішення храмових споруд Волині XVII–XVIII ст. з розробкою їх класифікації за певними ознаками для можливості використання цієї інформації професійними архітекторами сучасності при проектуванні церков та костьолів.

Виклад основного матеріалу.

На композиційно-планувальну характеристику пам'яток мурованої храмової архітектури мали вплив наступні фактори:

- функціональне призначення споруд;
- характер населеного пункту, кількісний склад приходу;
- розташування в населеному пункті;
- характер навколишньої забудови;
- характеристика навколишнього ландшафту;
- будівельні матеріали, конструкції, з яких споруджувались храми;
- доповнення та реконструкції споруд в процесі експлуатації.

Композиційні та об'ємно-планувальні характеристики храмів кам'яної архітектури Волині XVII–XVIII ст. зведені автором до наступних груп:

- церкви;
- однефні, з однією, двома, трьома банями;
- тринефні базиліки, з однією, двома банями;
- хрестові, з однією, п'ятьма, дев'ятьма банями;
- зального типу з банею;
- костьоли;
- тринефні, чотири-, шестистовпові базиліки;
- однефні;
- хрестові.

Найбільш розповсюджена група кам'яних церков (56 %) — це однефні, з однією, двома банями (Володимир-Волинський, Іванівка, Милятин, Голоби, Кисилин, Воротнів, Коршів, Штунь, Сокіл, Мильці, Гоща, Охлопів, Устенське

Друге, Великий Окорськ). Для таких пам'яток архітектури характерні зовнішні лаконічні форми стін без елементів декору. У більшості прикладів апсиди споруджені півкруглими та рівновисокими з нефом, рідше — п'ятигранними. Перекриття нефу та апсиди вирішені плоскими, хрестовими, циліндричними чи напівциліндричними з розпалубкою склепіннями. Бані у більшості випадків декоративні, виконані з дерева — восьмерик на четверику. Церкви даної групи є характерними прикладами використання в кам'яному будівництві традицій волинського дерев'яного храмового зодчества [таб. 1; таб. 2].

Прикладами переосмислення тринефних давньоруських храмів у кам'яному будівництві Волині є тринефні базиліки з однією, двома банями (19 %) (Білосток, Корець, Жидичин, Почаїв, Стара Рафалівка, Луцьк). Кам'яним храмам даної групи властива композиційна завершеність з виділенням домінанти — центральної бані, декор та пластика фасадів. Перекриття виконані хрестовими та напівциркульними з розпалубкою склепіннями. Якісно важливим показником споруд є гармонійне поєднання внутрішнього простору храмів з їх планувально-композиційними характеристиками.

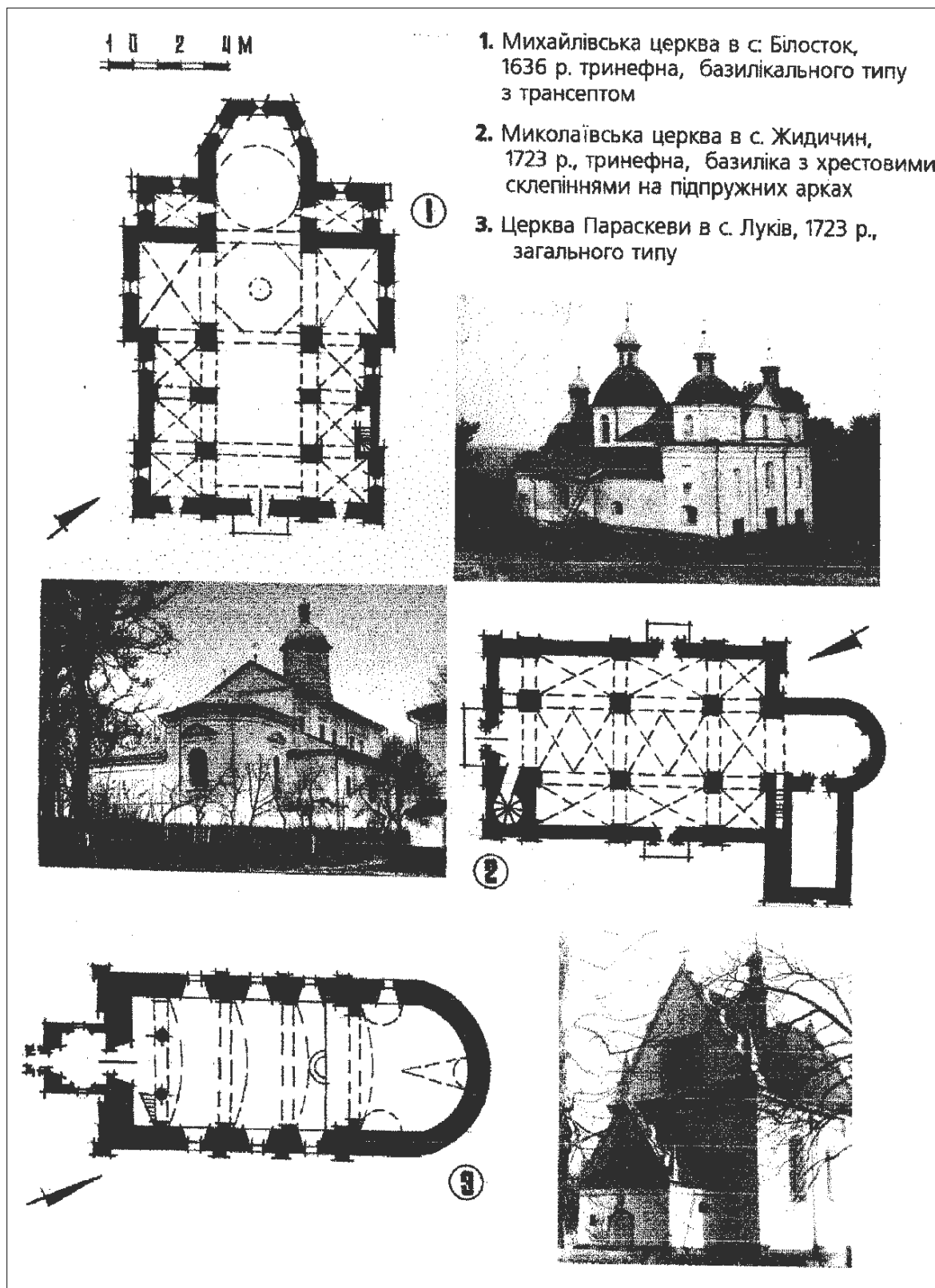
Храми хрестові, з однією, п'ятьма, дев'ятьма банями (19 %) доцільно віднести до центричних монументальних культових споруд, в яких пластика фасадів з декором та орнаментами стін підкреслюється вертикальним акцентом — центральною банею (Низькиничі, Піддубці, Городок, Почаїв, Клевань, Залісоче). Наявність у більшості церков цієї групи декоративних бань над вітарем, бабинцем, бічними притворами збагачує виразність силуету храмів та пластику їх фасадів. В інтер'єрах домінує висотно розкритий простір центральної бані, яка вирішена півсферою. Бічні притвори також споруджені півсферичними, але меншого діаметру банями.

Храми зального типу з банею (6 %) (Самчики, Луків) мають двохілі високі дахи та фігурні фронтони на західному фасаді. Невеликі декоративні главки на восьмигранниках завершують споруду. Площина поздовжніх стін залу розкріпована пілястрами та карнизами. Дані пам'ятки архітектури у певній мірі нагадують дерев'яні храми хатного типу.

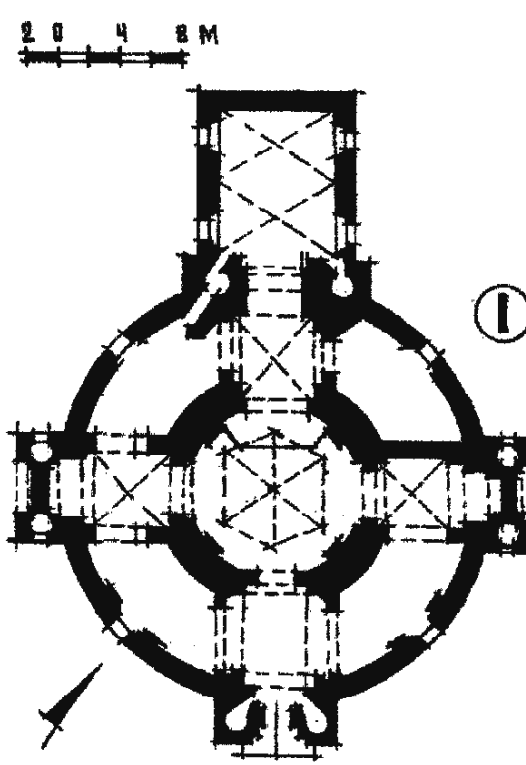

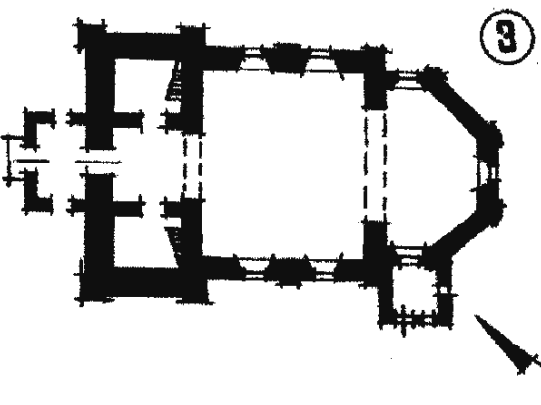

Дзвіниці в кам'яних церквах у переважній більшості випадків споруджувались дерев'яними на осі вхідного притвору. В плані вони квадратні, дво-, триярусні з наметовим завершенням. Третій ярус, як правило, вирішувався у формі восьмирика.

Костьоли (76 %), віднесені до групи тринефних, чотири-, шестистовпових базилік (Луцьк, Берестечко, Олика, Дубно (2), Клевань, Старий Чарторийськ, Житомир, Великі Межирічі, Кременець (2), Ізяслав, Стара Котельня, Володимир-Волинський, Затурці, Четвертня, Полонне, Дубро-

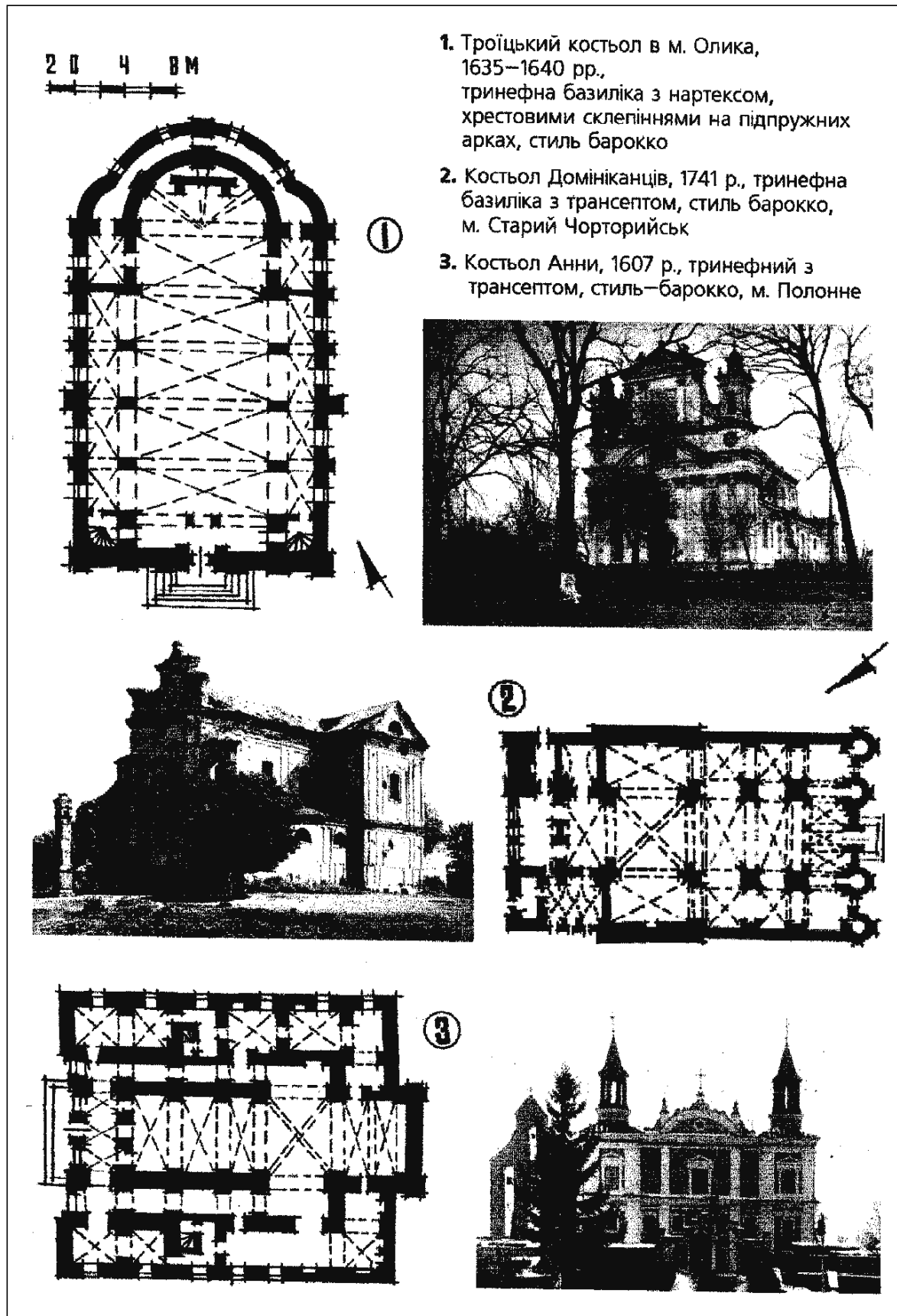
Таблиця 1

Композиційно-планувальна характеристика кам'яних храмів

Композиційно-планувальна характеристика кам'яних храмів

 <p>0 2 4 6 М</p> <p>1</p>	<p>1. Покровська церква в с. Піддубці, 1745 р. Ротонда з вписаним хрестом. Стель-пізнє барокко</p> <p>2. Успенська церква в с. Низькичі, XVII ст. Хрестова, п'ятикамерна, стиль-барокко.</p> <p>3. Георгіївська церква в м. Голоби, 1783 р., Однонефна, стиль-пізнє барокко</p>
	
 <p>3</p>	

Композиційно-планувальна характеристика костьолів

виця, Старокостянтинів), найбільш характерні для Волині. Вони являють собою споруди, в яких середні нефі значно вищі і ширші за бічні, іноді — вони рівновисокі. Центральний неф з апсидою перекритий двосхилим дахом, який увінчує купол на перехресті нефа і трансепта, і формують центральний, основний об'єм, що підкреслюється на головному фасаді фронтоном. Фронтони зустрічаються трикутні та півциркульні, об'єднані декоративними квадратними вежами бічних нефів, вертикальними пілястрами ордерів, горизонтальною розкріповкою карнизами та різноманітною орнаментовкою. Перекриття середніх нефів зустрічаються у вигляді хрестових, півциркульних з розпалубкою склепінь з високою стрілкою підйому і низькою — в бічних нефях [таб. 3].

Інтер'єри костьолів підпорядковані об'єму середніх, центральних нефів, внутрішній простір яких поєднаний з простором бічних нефів за допомогою стовпів, що сполучені між собою арками.

Даний тип костьолів найбільш розповсюджений серед збудованих на Україні.

Однонефні костьоли (20 %) (Ізяслав, Старокостянтинів, Володимир-Волинський, Тайкури, Кременець) являють собою споруди з витягнутими багатограними апсидами, іноді з — двома низькими об'ємами, що прилягають до вівтарної частини. Костьоли перекриті хрестовими склепіннями. Інтер'єри розкриті вглиб і доповнені пілястрами з профільованими імпостами.

Хрестовий (4 %) в плані костьол (Голоби) покритий двосхилим дахом, зовні стіни не мають декору. Перекриття виконані хрестовими та сферичними склепіннями. Над нартексом знаходиться дерев'яний купол-дзвіниця.

Висновок. Композиційно-планувальні характеристики мурованих храмових споруд Волині XVII–XVIII ст. тісно пов'язані з історичним розвитком української архітектури, прямо залежні від конфесійного спрямування пам'ятки, тісно пов'язані з дерев'яним волинським зодчеством — у випадку православних храмів, та з італійським бароко і польською храмовою архітектурою — у випадку католицьких костьолів. Відображають стильові, регіональні та художні тенденції у розвитку тогочасного зодчества регіону і є зразком для сучасного храмового будівництва. Початок XXI ст. на Україні характеризується значною активністю у будівництві церков та костьолів. До того ж, автори проектів у багатьох випадках відходять від традицій храмового будівництва, притаманних певному регіону, не вивчають об'ємно-просторове вирішення мурованих храмових споруд, що зведені у попередні століття та увібрали в себе усі найкращі надбання українського зодчества. На жаль, у переважній більшості випадків сучасні архітектори невдало поєднують структурні елементи композиції храму,

не продумують пропорції окремих його частин та церкви в цілому, що призводить до появи багатьох незграбних та негарних споруд. У перспективі використання матеріалів, досліджених у даній статті, є посыл для сучасних зодчих до вивчення та аналізу волинської храмової архітектури, її об'ємно-просторових і планувальних вирішень для створення нових шедеврів української архітектури.

Література:

1. Драган М. Українські дерев'яні церкви: в 2 част. / М. Драган. — Львів, 1937. — С. 237.
2. Логвин Г.Н. По Україні. Стародавні мистецькі пам'ятки. / Г.Н. Логвин — К.: «Мистецтво», 1968. — С. 147–205.
3. Могитич І.Р. Крециатые церкви Гуцульцины / И.Р. Могитич // Архитектурное наследство. — М.: Стройиздат, 1979. — Вып. 27. — С. 227–234.
4. Могитич Іван. Сторінки архітектури Галичини і Волині XII–XIV ст. / Іван Могитич // Вісник інституту «Укрзахідпроектреставрація». — Львів, 1997. — № 8. — С. 3–20.
5. Нельговський Ю.П. Архітектура другої половини XVI — першої половини XVII століття / Ю.П. Нельговський // Історія українського мистецтва. — К.: Гол. ред. УРЕ, 1967. — Т. 2. — С. 56–106.
6. Прибега Л.В. Методика охорони та реставрації пам'яток народного зодчества України / Л.В. Прибега. — К.: Мистецтво, 1997. — 144 с.: іл.
7. Чепелик В.В. Пропорційність в народному зодчестві // Збірник науко-вих праць аспірантів. / В.В. Чепелик — К., 1963. — Вып. 22. — С. 40.
8. Юрченко П.Г. Дерев'яне зодчество України / П.Г. Юрченко — К.: Вид-во Академії Архітектури УРСР, 1949. — 132 с.: іл.
9. Юрченко П.Г. Пропорційність в народній архітектурі / П.Г. Юрченко // Народна творчість та етнографія. — 1970. — № 4. — С. 12–18.
10. Юрченко П.Г., Царенко М.П. Мистецтво другої половини XVII–XVIII століття / П.Г. Юрченко, М.П. Царенко // Історія українського мистецтва. — К.: Гол. ред. УРЕ, 1967. — Т. 3. — С. 13–125.

Рецензент статті: Каленюк О.М.,
канд. пед. наук, доцент кафедри
образотворчого мистецтва,
Східноєвропейський національний університет
ім. Лесі Українки